

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПРАВА

Правові горизонти

Legal horizons

ВИПУСК 23 (36)

Суми – 2020

**SECTION 8
CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY;
CRIMINAL ENFORCEMENT LAW**

**СЕКЦІЯ 8
КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-
ВИКОНАВЧЕ ПРАВО**

DOI: <http://www.doi.org/10.21272/legalhorizons.2020.i23.p50>

**КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОГЛЯД НА КОРПОРАТИВНИЙ ХАРАКТЕР СУЧАСНОЇ
ЕКОЛОГІЧНОЇ ЗЛОЧИННОСТІ**

Пивоваров Володимир Володимирович,
*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3754-8099>*

Ченур Вікторія Олександрівна,
*студентка 2 курсу магістратури,
факультет адвокатури,
Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого*

У статті досліджено корпоративну екологічну злочинність, як найбільш масштабний вид правопорушень проти навколишнього середовища. Проаналізовано поняття "екологічне правопорушення". Надано визначення корпоративної злочинності у взаємозв'язку з екологічним аспектом. Охарактеризовано безпосередні та віддалені наслідки корпоративних екологічних правопорушень. Проаналізовано сучасний стан досліджуваної злочинності, який характеризується відсутністю законодавчого врегулювання юридичної відповідальності корпорацій, загалом низьким рівнем покарання за даний вид правопорушення, неефективністю роботи правоохоронних та природоохоронних органів стосовно виявлення та притягнення до відповідальності правопорушників і насамкінець, підвищеною латентністю штучного характеру. Наведено стан боротьби з екологічними правопорушеннями у США, та як приклад досліджено державне реагування на масштабне забруднення вод Мексиканської затоки. Надано кримінологічний опис найбільш характерних для України правопорушень проти навколишнього середовища: забруднення вод (несанкціоноване скидання баластних вод морськими суднами, а також забруднення нафтопродуктами, стічними, водами в акваторіях морських портів та на територіях баз відпочинку), порушенням законодавства про континентальний шельф (проведення у виключній (морській) економічній зоні України незаконної розвідки та розробки природних ресурсів, експлуатації установок і споруд в промислових цілях), масштабна вирубка лісів, виснаження чорноземів, «екологічна контрабанда». Констатовано, що неефективна система державної екологічної політики та її нормативно-правового регулювання все більш очевидно демонструє невідповідність існуючим загрозам природного характеру, що призводить до

порушення конституційного права громадян на екологічну безпеку. У висновку обґрунтовано необхідність приділення особливої уваги суспільства та держави до корпоративного характеру екологічної злочинності створення системи протидії зазначеним правопорушенням. Вказується на необхідність термінового вирішення наукою кримінального права і законодавцем наявних проблем у доктринальних питаннях визначення вини корпорації як підстави притягнення до відповідальності, притягнення винних осіб, у тому числі корпорацій, до спеціальних видів відповідальності

Ключові слова: екологічна злочинність, навколишнє середовище, довкілля, корпоративна екологічна злочинність, латентність, система протидії екологічній злочинності.

Pyvovarov V.V., Chepur V.O. Criminological view on the corporate nature of modern environmental crime. The article examines corporate environmental crime as the largest type of environmental crime. The concept of "environmental offense" is analyzed. The definition of corporate crime in relation to the environmental aspect is given. The direct and long-term consequences of corporate environmental offenses are described. The current state of the investigated crime, which is characterized by the lack of legal regulation of legal liability of corporations, generally low penalties for this type of offense, inefficiency of law enforcement and environmental authorities to identify and prosecute offenders and, finally, increased latency. The state of the fight against environmental offenses in the United States is presented, and as an example, the state response to large-scale pollution of the Gulf of Mexico is studied. A criminological description of the most typical for Ukraine offenses against the environment: water pollution (unauthorized discharge of ballast water by sea vessels, as well as pollution of petroleum products, sewage, water in seaports and recreation areas), violation of the law on continental (marine) economic zone of Ukraine (illegal exploration and development of natural resources, operation of installations and structures for industrial purposes), large-scale deforestation, depletion of chernozems, "environmental smuggling". It is stated that the inefficient system of state environmental policy and its regulatory regulation increasingly demonstrates inconsistency with existing threats of a natural nature, which leads to a violation of the constitutional right of citizens to environmental safety. In conclusion, we justify the need to pay special attention of society and of the state to the corporate nature of environmental crime to create a system to combat these offenses. We point out the need for an urgent solution by the science of criminal law and the legislator of the existing problems in doctrinal issues of determining the guilt of the corporation as a basis for prosecution, bringing the perpetrators, including corporations, to special types of liability.

Key words: ecological crime, environment, environment, corporate ecological crime, latency, system of counteraction to ecological crime.

Постановка проблеми. В сучасному світі всі події знаходяться в полі зору широкого кола осіб. Засоби масової інформації повідомляють про загрозу навколишньому середовищу внаслідок діяльності людини. І справді останні десятиліття років відзначаються невідомим зростанням уваги до дослідження питань взаємодії суспільства та природного середовища. Така ситуація є закономірною, адже однією з нагальних глобальних проблем не окремої держави чи народу, а без перебільшення всього людства стало збереження довкілля на всій планеті Земля. При цьому, зростання кількості правопорушень проти довкілля завдає матеріальних та моральних втрат суспільству і державі, а також заподіює значну шкоду природі. Однак у нас при спогляданні всіх подій виникає питання: а чи здатен, наприклад, один громадянин (індивід) нанести невимовну

шкоду екології? Відповідаючи на це питання, можна сказати що так, однак такі випадки поодинокі. А от що стосується корпорацій, тих великих організацій та підприємств, які знищують лісові насадження, забруднюють повітря та водне середовище, скидаючи сотні тисяч тонн шкідливих речовин задля власного збагачення. Безумовно обсяг шкоди значно більший. Однак, при цьому чи чуємо ми про відповідальність таких корпорацій, про відшкодування нанесеної шкоди, про припинення діяльності? Відтак, в межах даної статті автори ставлять завдання – шляхом кримінологічного опису визначити корпоративний характер екологічної злочинності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В останні роки питанням і проблемам корпоративної екологічної злочинності присвятили свої дослідження Д.В. Каменський, О.В. Мельник, О.Ф.

Пасека, В.В. Пивоваров, Ю.А. Турлова та інші. Зокрема, у дисертаційній праці Ю.А. Турлової [1] на доктринальному рівні визначені актуальні для сучасної України кримінологічні та кримінально-правові засади запобігання екологічним злочинам, а в численних наукових публікаціях з цієї проблематики Д.В. Каменського та О.Ф. Пасеки докладно розглянуті питання кримінальної відповідальності корпорації за законодавством США та інших країн. Втім, постійне зростання суспільної уваги до проблеми, процеси реформування кримінального законодавства України, накопичення емпіричного матеріалу з висвітленої проблематики не дозволяють вітчизняній кримінології зупинитись лише на вказаних наукових розробках та спонукають до продовження досліджень цього напрямку.

Постановка завдання. Метою статті є кримінологічний опис сучасної корпоративної екологічної злочинності, її штучно-латентного характеру, обґрунтування міри відповідальності корпорацій за порушення екологічні злочини, а також популяризація проблематики корпоративної екологічної злочинності серед практиків і наукової молоді.

Виклад основного матеріалу дослідження. Екологічні правопорушення являють собою досить складне явище, адже окрім безпосереднього наслідку – нанесення шкоди певному об'єкту природного середовища, має віддалені наслідки – погіршення здоров'я людей, зникнення тваринного і рослинного світу, зменшення запасів природних ресурсів, зміна клімату. Мотивом вчинення посягань на навколишнє природне середовище є більшою мірою матеріальне забезпечення власних потреб. Найяскравіше така необхідність проявляється при правопорушеннях пов'язаних із протиправним заволодінням природними ресурсами (надрами, водним, рибним, рослинним світом).

Проаналізуємо визначення поняття "екологічне правопорушення", таким визнається суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, що вчинене суб'єктом злочину та посягає на суспільні відносини у сфері забезпечення екологічної безпеки, охорони навколишнього природного середовища як сукупності природних і природно-соціальних умов та процесів, а також охорони, використання, збереження й відтворення природних ресурсів [1, с. 72].

Однак потрібно враховувати, що таке визначення існує на доктринальному рівні, оскільки чіткого законодавчого визначення немає. Зокрема Закон України "Про охорону навколишнього природного середовища" лише вказує на існування такого поняття. Серед

законодавчих актів, які присвячені врегулюванню міри відповідальності за вказані правопорушення слід назвати Розділ VIII Кримінального кодексу України, який має назву "Кримінальні правопорушення проти довкілля" та глава 7 Кодексу України про адміністративні правопорушення, що має назву "Адміністративні правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини".

Проаналізувавши санкції статей наведених нормативно-правових актів можна констатувати, що за кримінальні правопорушення передбачено обмеження або позбавлення волі, що апіорі не може застосовуватись як міра покарання до юридичної особи (корпорації). Що стосується адміністративної відповідальності, то основним видом відповідальності є штраф, який варіюється залежно від суб'єкта вчинення правопорушення (громадяни, посадові особи, громадяни – суб'єкти підприємницької діяльності). Такий варіант є більш приближений до відповідальності корпорації – накладення штрафу. Однак, штраф накладається на певну, конкретну фізичну особу. Тобто, що стосується застосування заходів кримінально-правового характеру, то за певні кримінальні правопорушення (легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; кримінальні правопорушення проти громадської безпеки, зокрема, пов'язаних із терористичною діяльністю. кримінальні правопорушення проти основ національної безпеки, проти волі, честі та гідності особи, проти виборчих прав і свобод, проти основ громадської безпеки, а також проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку) такі заходи застосовуються, а за правопорушення проти довкілля останні не передбачені. Така ситуація на нашу думку підриває розвиток України, як правової держави.

Отже, ми охарактеризували загальні ознаки екологічної злочинності, далі перейдемо вже до корпоративного характеру такої злочинності.

Так, корпоративна злочинність вчинюється діяльністю підприємств (корпорацій) і спрямована на збагачення саме корпорації.

Корпорація у нашому розумінні це юридична особа, діяльність якої спрямована на отримання прибутку і вона існує та реалізується окремо від своїх засновників. В Україні в більшості випадків корпораціями називають господарські або акціонерні товариства. З огляду на наведене нами визначення, можна вказати, що корпоративна злочинність – це фактично певною мірою організована злочинність, що виникає в контексті досить складних і різноманітних відносин та взаємозв'язків між радами директорів, керівниками

і менеджерами, з одного боку, і між материнською корпорацією, корпоративними підрозділами та дочірніми компаніями з іншого [2, с. 106].

Отже, корпоративна злочинність – це більше, ніж кримінальна поведінка окремої людини, вона передбачає дії, які виникли внаслідок колективної поведінки або поведінки груп людей [3, с. 226].

У більшості випадків на вчинення екологічних правопорушень корпорації мотивує бажання досягти успіху в господарській діяльності, матеріальної вигоди та інших цілей будь-яким способом. Їхня діяльність набуває ознак організованої, добре спланованої та контрольованої системи, що підриває економіку держави і згубно впливає на довкілля. Проаналізувавши погляди сучасних науковців можна дійти до висновку, що можливості для вчинення корпоративної злочинності значно розширилися на початку XXI ст. Це й не дивно, адже для забезпечення більшої ефективності своїх планів та стратегій корпоративні правопорушники можуть змінити свої дії реагуючи на прийняття та зміну механізмів законодавчого та правоохоронного регулювання. Так, В. В. Пивоваров та Т. В. Гулаткан констатують, що глобальні можливості для корпоративних злочинів збільшилися головним чином через спрощення можливості міжнародних поїздок, спілкування, переказів коштів [3, с. 227]. Таку тенденцію без сумніву можна проглянути і через призму екологічної злочинності. Безсумнівно, чимала кількість таких злочинів вчинялась за межами національних кордонів. Тому така ситуація має наштовхнути до посиленого контролю з боку прикордонних служб та громадськості.

Таким чином, питання корпоративної злочинності загалом є малодослідженими, не говорячи про корпоративні екологічні злочини. Хоча варто відзначити, що серед науковців останні роки з'являється певне розуміння меж закону в боротьбі з корпоративною злочинністю. Проте такі факти не свідчать про зменшення кількості таких правопорушень.

Тому, поряд з недослідженістю, неврегульованістю відповідальності юридичних осіб, виокремлюється ще одна проблема латентності корпоративних екологічних правопорушень. Адже правопорушники, які вчиняють такий вид кримінального правопорушення мають значні матеріальні та організаційні ресурси, щоб приховати протиправні дії. Так, рівень латентності злочинного забруднення довкілля (хімічне, радіаційне, біологічне, побутовими відходами тощо) становить 74,0 %; латентності знищення або пошкодження об'єктів рослинного світу, природно-заповідного

фонду – 79,1 %; латентності браконьєрства, незаконної порубки лісу, незаконного видобування корисних копалин – 72,7 % [1, с. 4-5].

Тобто, стосовно правопорушень у сфері навколишнього середовища наявний низький рівень обліку, виявлення, припинення та розслідування.

Хоча такий невтішний стан справ існує не тільки у нашій країні, а й у багатьох інших. Зокрема, як зазначає Д. В. Каменський в США серед поширених у правозастосовній білокомірцевих злочинів серед чималої кількості інших почесне місце посідають злочини проти довкілля. Також, автор відзначає, що хоча у США підсудними у справах в більшості випадків стають фізичні особи, федеральне кримінальне законодавство містить також дієві механізми для кримінального переслідування корпорацій. Спектр кримінальних санкцій за такі злочинні посягання є широким й охоплює, зокрема, штраф, конфіскацію, заборона займатись підприємницькою діяльністю, відшкодування витрат на кримінальне переслідування, відшкодування завданих збитків, відмова у наданні ліцензії на імпорт [4, с.24].

Також для повного аналізу хотілося б навести досвід боротьби з корпоративною екологічною злочинністю в Англії. Так, завдана шкода протиправними діяннями має мати певний рівень суспільної небезпеки. І при притягненні до відповідальності використовується принцип "alter ego", тобто вчинене діяння органом управління вважається вчиненим самою корпорацією [5, с.199]. Що стосується видів покарання, то загалом ніяких особливостей немає. Так, до юридичних осіб за порушення екологічних норм за правом Англії застосовуються ті ж види покарань що й до фізичних осіб за виключенням позбавлення волі.

У США головними ознаками федерального екологічного злочину визнаються:

- 1) акт поведінки, який істотно порушує відповідні вимоги екологічного законодавства;
- 2) умисел на порушення таких нормативних вимог.

Найбільш поширеними формами злочинного порушення вимог екологічного законодавства є представлення завідомо неправдивої інформації, неподання обов'язкових звітів, несплата обов'язкових екологічних платежів (внесків), ведення господарської діяльності за відсутності спеціальних дозволів чи з порушенням вказаних у них умов [6, с. 204-205].

При цьому, як зазначає О. Ф. Пасека корпорація має відповідати за екологічні правопорушення лише у випадку, якщо: по-перше, відповідно до законодавчих норм було вчинено злочин проти довкілля; по-друге, не було виконано обов'язків

прямо передбачених у законодавстві; по-третє, вчинення правопорушення було санкціоновано вищим органом корпорації (радою директорів чи вищим представником правління) [5, с.196-197].

На нашу думку, в США проблема корпоративної злочинності є більш врегульованою низкою законодавчих актів та знаходиться в полі зору різних правоохоронних та природоохоронних органів, адже концепція корпоративної злочинності почала широко використовуватись в американських кримінологічних колах ще у середині 1970-х рр., беззаперечно, у зв'язку із збільшенням кількості корпорацій [2, с. 106].

З цього питання наводимо досить резонансну справу, яка мала місце у 2010 році, відносно масштабного забруднення вод Мексиканської затоки (шляхом потрапляння 5 млн. бар. нафти), яке сталося унаслідок вибуху на нафтодобувній платформі «Deep Horizon», що належала корпорації «British Petroleum». Окрім застосування цивільно-правових санкцій та відшкодування майнової шкоди на загальну суму понад 3 млрд. дол., винна корпорація у листопаді 2012 р. уклала із прокуратурою США угоду про визнання вини. Відповідно до умов цього процесуального документу, компанія «British Petroleum» зобов'язана сплатити кримінальний штраф у розмірі 1,25 млрд. дол. – найбільший розмір майнового покарання в історії США [4, с. 28-29].

Тобто, ми бачимо, що суспільна небезпека корпоративних правопорушень на довкілля завдає значних наслідків.

Що стосується України, то спостерігається загрозлива картина екологічних правопорушень корпоративного характеру: це так само забруднення вод (несанкціоноване скидання баластних вод морськими суднами, а також забруднення нафтопродуктами, стічними, водами в акваторіях морських портів та на територіях баз відпочинку), порушенням законодавства про континентальний шельф (проведення у виключній (морській) економічній зоні України незаконної розвідки та розробки природних ресурсів, експлуатації установок і споруд в промислових цілях), масштабна вирубка лісів (зокрема, лісу-кругляку в українських Карпатах, що є однією із версій зсувів гірських схилів та паводків; вирубка полезахисних лісових смуг, що мають захищати сільськогосподарські угіддя від посухи та ерозії ґрунтів), недотримання правил ядерної або радіаційної безпеки (порушення оперативним персоналом і посадовими особами атомної електростанції відповідних інструкцій щодо правил ядерної та радіаційної безпеки й ліквідації аварій, що створило загрозу настання тяжких наслідків), забруднення атмосферного повітря

(діяльність підприємств без належних на те дозвільних документів, що супроводжується забрудненням повітря), пошкодження об'єктів природно-заповідного фонду знищення різноманітного рослинного та тваринного світу, браконьєрство, незаконного порушення законодавства у сфері охорони надр (добування корисних копалин загальнодержавного значення), розорювання земель, виснаження чорноземів. Поряд з цим в Україні існує, як її називають в наукових колах, "екологічна контрабанда" [1, с.89]. Є приклади, коли на територію нашої держави завозять небезпечні хімічні компоненти з інших країн, які негативно впливають на самопочуття людей. Однак попри масовість таких правопорушень проти довкілля, відповідальності за такі дії або в деяких випадках бездіяльність, практично ніхто не несе. Тобто, неефективна система державної екологічної політики та її нормативно-правового регулювання все більш очевидно демонструє невідповідність існуючим загрозам природного характеру, що призводить до порушення конституційного права громадян на екологічну безпеку [7, с.41]. При цьому, що стосується основних напрямів протидії екологічним правопорушенням, то як зазначає О.В. Мельник, це має бути перехід від схеми реагування на виявлені злочинні екологічні посягання до створення системи запобіжного контролю екологічної безпеки України [8, с.4].

Висновки. Корпоративна екологічна злочинність завдає важко виправну шкоду довкіллю, має високий ступінь суспільної небезпеки, є масовим, штучно латентизованим явищем. Злочинність у досліджуваній сфері має стійкі, організовані та ієрархічно підпорядковані форми, визначається корисливою спрямованістю злочинної діяльності («корпоративний інтерес»), підтримкою корупційними зв'язками, предметною професіоналізацією та транснаціональним характером. Відтак вважаємо, що сучасна ситуація вимагає, з одного боку, запровадження ефективного державного моніторингу і контролю спеціалізованими природоохоронними органами, з іншого – термінового вирішення наукою кримінального права і законодавцем наявних проблем у доктринальних питаннях визначення вини корпорації як підстави притягнення до відповідальності, притягнення винних осіб, у тому числі корпорацій, до спеціальних видів відповідальності, якими можуть бути: відшкодування майнової шкоди, штрафи, обмеження ведення статутної діяльності, зобов'язання відновити становище природного об'єкту, тривала заборона експлуатації природного об'єкту (50-100 років).

Література:

1. Турлова Ю.А. Протидія екологічній злочинності в Україні: кримінологічні та кримінально-правові засади: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2018. 466 с.
2. Clarendon M.B., Yeager P.C. *Illegal Corporate Behavior in Corporate and White Collar Crime: An Anthology*. Anderson Publishing Company, 1995. P. 105-110.
3. Пивоваров В.В., Гулаткан Т.В. До питання співвідношення "білокомірцевої" та корпоративної злочинності. *Право і суспільство*. 2018. №1. Ч.2. С. 223–228.
4. Каменський Д.В. Білокомірцева злочинність у США : поняття, системні ознаки та види. *Вісник Кримінологічної асоціації України: збірник наукових праць*. 2013. № 3. С. 21–30.
5. Пасека О.Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб за законодавством США та Англії. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3. С. 195–200.
6. Каменський Д.В. Кримінально-правова охорона довкілля у США: вихідні положення. Теоретичні та прикладні проблеми кримінального права України: зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. /м. Луганськ, 20 – 21 травня 2011 р. Редкол. : Г. Є. Болдарь, А. О. Данилевський, О. О. Дудоров та ін. МВС України, Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка. 2011. С. 201–206.
7. Судовий захист природного довкілля та екологічних прав : зб. матеріалів Міжнародного судового форуму / м. Київ, 7 листопада 2019 року. Київ, 2019. 192 с.
8. Мельник О.В. Запобігання злочинам щодо забруднення довкілля в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2012. 19 с.